

O'ZBEKISTONNI TASHQI SAVDO ALOQALARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Tursunov Husniddin Tolliboyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o'qituvchisi

husni-1981@mail.ru

Annotatsiya

Tashqi savdo aloqalari, mamlakatlar uchun mahsulotlarni yangi bozorlarda sotish va ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa tashqi savdo orqali mamlakatlarning xizmatlarini va mahsulotlarini dunyo bozorida sotish imkoniyatini yaratadi. Import hajmini oshirish orqali mamlakat aholisining sifatli va arzon mahsulotlar iste'mol qilish imkoniyatlari oshadi.

Kalit so'zlar: eksport, import, logistika samaradorligi indeksi, bojxona boji.

Аннотация

Внешнеторговые связи расширяют возможности стран продавать и производить продукцию на новых рынках. Это создает возможность продавать услуги и продукцию стран на мировом рынке посредством внешней торговли. За счет увеличения объемов импорта население страны получит возможность потреблять качественную и дешевую продукцию.

Ключевые слова: экспорт, импорт, индекс эффективности логистики, тариф.

Abstract

Foreign trade relations expand the opportunities for countries to sell and produce products in new markets. This creates an opportunity to sell the services and products of countries in the world market through foreign trade. By increasing the volume of imports, the country's population will have the opportunity to consume quality and cheap products.

Keywords: export, import, logistics performance index, tariff.

KIRISH

O'zbekistonni tashqi savdo aloqalarini rivojlantirishda asosiy ikki yo'nalishdagi tashqi savdo aloqalari: eksport va importdagi muammolariNI tahlil qilib o'rganish muhim hisoblanadi. Biz o'z tadqiqotimizda eksportga ta'sir qiluvchi omil sifatida logistika samaradorligi indeksini olganmiz. Importga bog'liq omil sifatida esa bojxona bojlarini ta'sir qiluvchi omil sifatida o'rganamiz.

O'zgaruvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar quyidagicha:

- import- tovarlar va xizmatlar importi dunyoning qolgan qismidan olingan barcha tovarlar va boshqa bozor xizmatlarining qiymatini ifodalaydi. Ular tovarlar, yuk tashish, sug'urta, transport, sayohat, royalti, litsenziya to'lovlari va aloqa, qurilish, moliyaviy, axborot, biznes, shaxsiy va davlat xizmatlari kabi boshqa xizmatlarning qiymatini o'z ichiga oladi. Ular xodimlarga kompensatsiya va investitsiya daromadlari va transfer to'lovlari o'z ichiga olmaydi. Ma'lumotlar 2015 yilgi doimiy narxlarda, AQSh dollarida ko'rsatilgan;

- eksport - tovarlar va xizmatlar eksporti dunyoning qolgan qismiga taqdim etilayotgan barcha tovarlar va boshqa bozor xizmatlari qiymatini ifodalaydi. Ular tovarlar, yuk tashish, sug'urta, transport, sayohat, royalti, litsenziya to'lovlari va aloqa, qurilish, moliyaviy, axborot, biznes, shaxsiy va davlat xizmatlari kabi boshqa xizmatlarning qiymatini o'z ichiga oladi. Ular xodimlarga kompensatsiya va investitsiya daromadlari va transfer to'lovlarini o'z ichiga olmaydi. Ma'lumotlar 2015 yilgi doimiy narxlarda, AQSh dollarida ko'rsatilgan;

- bojxona boji - oddiy o'rtacha eng qulay bo'lgan davlat tarif stavkasi - bu barcha sotiladigan tovarlar uchun hisoblangan tariflarga bog'liq bo'lgan barcha mahsulotlar uchun eng ko'p imtiyozli davlat stavkalarining o'rtacha qiymati;

- logistika samaradorligi indeksi - "Logistika samaradorligi indeksining umumiy reytingi bojxona rasmiylashtiruv jarayonining samaradorligi, savdo va transport infratuzilmasining sifati, raqobatbardosh narxlardagi jo'natmalarni tashkil etish qulayligi, logistika xizmatlari sifati, yuklarni kuzatish va kuzatish qobiliyatiga asoslangan holda mamlakat logistikasi haqidagi tasavvurlarni aks ettiradi. Shuningdek, yuklarning rejalashtirilgan vaqt ichida qabul qiluvchiga yetib borishi chastotasi. Indeks 1 dan 5 gacha, yuqori ball esa yaxshiroq ishlashni anglatadi. Ma'lumotlar Jahon Banki tomonidan akademik va xalqaro institutlar hamda xalqaro logistika bilan shug'ullanuvchi xususiy kompaniyalar va jismoniy shaxslar bilan hamkorlikda o'tkazilgan Logistika samaradorligi indeksi tadqiqotidan olingan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijiy va mahalliy olimlarning ishlari o'rganildi va ularning fikrlari quyidagicha:

1. Transport-logistika xizmatlarining samarali tizimini yaratish va xalqaro logistika korxonalari uchun shart-sharoit yaratishda bu mamlakatning tranzit salohiyatini oshiradi. Innovatsion logistika texnologiyalarining integratsiyasi transport sohasida transport-logistika xizmatlari sifati va mavjudligini oshiradi, tovarlar harakatini soddalashtiradi va tezlashtiradi, logistika xarajatlarini kamaytiradi[1].

2. Hisob-kitoblari shuni ko'rsatadiki, logistika infratuzilmasi eksport qiymatiga ijobiy ta'sir qiladi. Olimning natijalari shuni ko'rsatadiki, turk eksportchilari import hamkorlarining logistika ko'rsatkichlariga qaraganda mahalliy bozor logistikasi samaradorligini yaxshilashga ko'proq ijobiy ta'sir qilgan[2].

3. Bojxona tariflarining yalpi ichki mahsulotga (YaIM), import hajmiga va mamlakat iste'molchilar farovonligiga ta'siri yuqori hisoblandi[3].

METODOLOGIYA

1. Ma'lumotlarni yig'ish

Import hajmiga ta'sir qiluvchi omil sifatida bojxona bojining foiz ko'rsatkichlari olingan bo'lsa, eksportga ta'sir qiluvchi omil sifatida logistika samaradorlik indeksi olingan. Ushbu ma'lumotlar Jahon Banki ma'lumotlaridan to'plandi va tahlil uchun tizimlashtirildi.

2. Pearson korrelyatsiya tahlili

O'zgaruvchilar o'rtasidagi dastlabki munosabatlarni o'rganish uchun Pearson korrelyatsiya tahlili o'tkazildi. Ushbu tahlil bizga o'zgaruvchilar, masalan, import hajmi va bojxona bojining foiz ko'rsatkichlari hamda eksportga va logistika samaradorlik indeksi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan. Muhim korrelyatsiyalarni aniqlash uchun korrelyatsiya koeffitsiyentlari va tegishli p-qiymatlari ishlatilgan.

3. Oddiy eng kichik kvadratlar (OLS) regressiyasi

Import hajmiga ta'sir qiluvchi omil sifatida bojxona bojining foiz ko'rsatkichlari, eksportga ta'sir qiluvchi omil sifatida logistika samaradorlik indeksi ta'sirini o'rganish uchun OLS regression tahlili o'tkazildi. Ushbu usul bizga ushbu o'zgaruvchilar orasidagi chiziqli munosabatlarni tushunishga yordam berdi va ularning ta'sirining yo'nalishi va kuchi haqida tushuncha berdi.

4. Ma'lumotlar analizi

Statistik tahlillar asosidagi taxminlar, masalan, chiziqlilik, xatolarning mustaqilligi va qoldiqlarning normalligi to'liq tekshirildi. Model hisob-kitoblarini tasdiqlash va topilmalarning mustahkamligini ta'minlash uchun diagnostik testlar tahlillari o'tkazildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

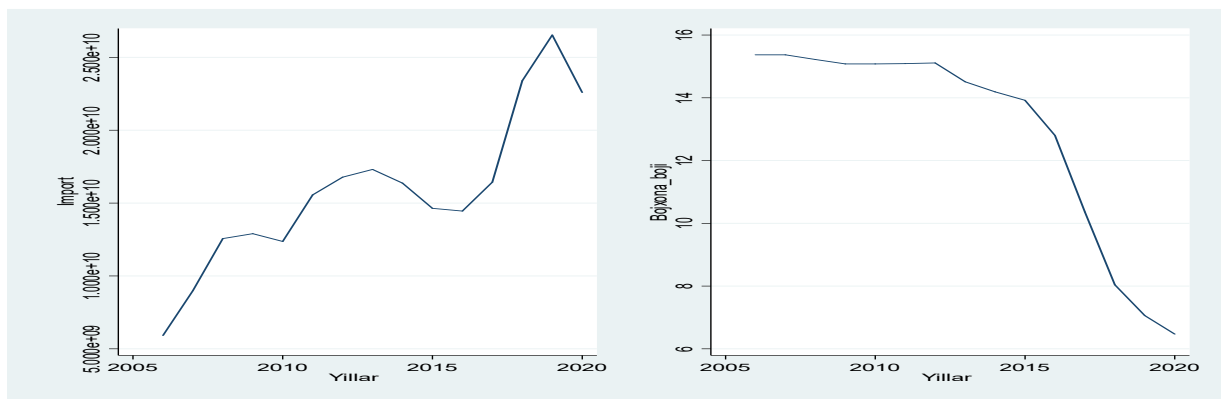
Quyidagi jadvalda 15 yillik kuzatuvlar berilgan bo'lib, bojxona bojining statistik ma'lumotlari 8 yillikni tashkil etgan. Bojxona bojining minimum qiymati 6,47 foizni tashkil qilgan bo'lsa, maksimum qiymati 15,37 foizni tashkil qilgan. Logistika samaradorlik indeksi esa 2,16 dan 2,79 gacha bo'lgan qiymatlar o'rtasida o'zgarib turgan, tashrifi 2190611,1 kishini tashkil qilgan. Standart og'ish 1775510,1 ni tashkil qilgan. Import esa 5,9 milliarddan 26,6 milliardgacha o'zgarganini ko'rish mumkin.

1-jadval

Tavsifiy statistika

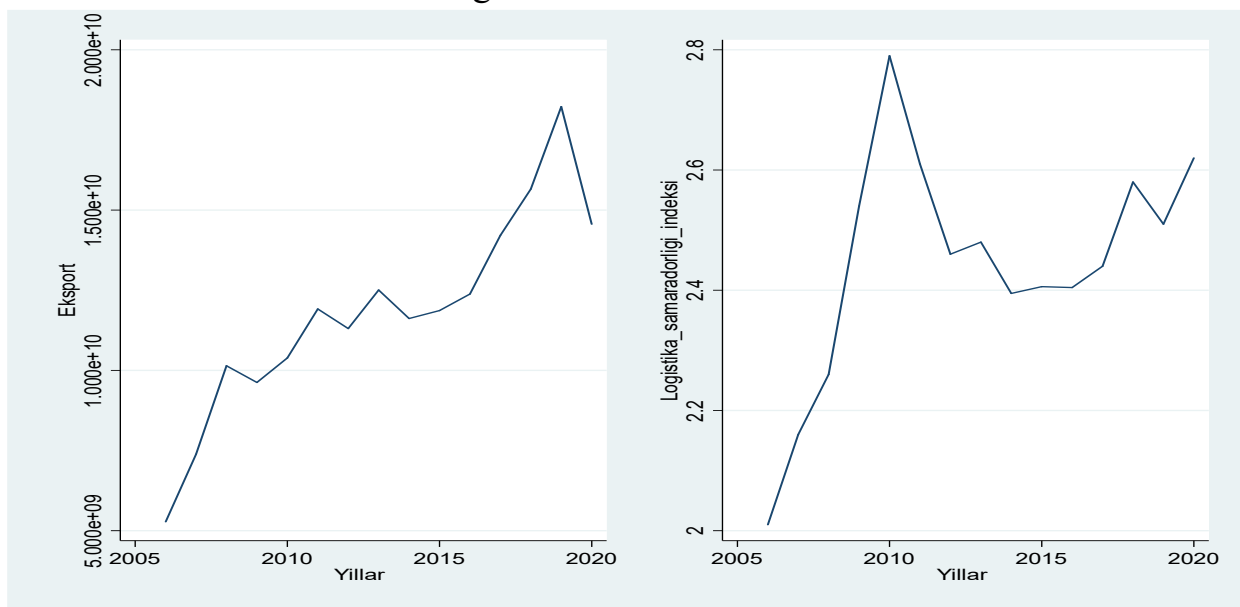
O'zgaruvchilar	Kuzatuvlar	O'rtacha	Std. Og'ish	Mak.	Mak.
Bojxona boji	8	13.841	3.028	6.47	15.37
Import	15	1.579e+10	5.351e+09	5.915e+09	2.653e+10
Logistika samaradorlik indeksi	6	2.465	.21	2.16	2.79
Eksport	15	1.180e+10	3.187e+09	5.278e+09	1.823e+10

Shuningdek, bojxona boji, import, eksport va logistika samaradorlik indeksi ko'rsatkichlarining standart og'ishmalari, kuzatuvlar soni va o'rtacha qiymatlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar berilgan.

1-rasm. O‘zbekiston importi va bojxona bojlarini yillar davomida o‘zgarish dinamikasi

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rishimiz mumkinki, import hajmi o‘rganilayotgan davr davomida ko‘tarilib borish tendensiyasiga ega. 2019 yilda o‘rganilayotgan davr davomida eng yuqori nuqtaga erishgan bo‘lsa, 2020-yilga kelib import hajmini kamaygan. Bojxona bojlari esa, kuzatilgan davr mobaynida kamayib borayotgani tasvirlangan. Eng yuqori ko‘rsatkich 2006-yilda qayd etilgan bo‘lsa, 2020-yilga kelib bu ko‘rsatkich keskin tushib ketgan.

2-rasm. O‘zbekiston eksporti va logistika samaradorlik indeksi yillar davomida o‘zgarish dinamikasi

2-rasmida O‘zbekiston Respublikasining 2006-yildan va 2020-yilgacha bo‘lgan eksport hajmi ko‘rsatilgan bo‘lib, eksport hajmi yillar davomida o‘zgarib turishini ko‘rishimiz mumkin. O‘rganilayotgan davrda eng quyi ko‘rsatkich 2006-yilda qayd etilgan bo‘lsa, eng yuqori ko‘rsatkich 2019-yilda eng yuqori eksport ko‘rsatkichiga erishilgan. 2020-yilda eksport hajmi keskin kamaygan. Buning asosiy sababi COVID-19 pandemiyasi natijasida iqtisodiyotning boshqa sohalari kabi tashqi savdo faoliyatda ham tushish kuzatildi.

Rasmning ikkinchi qismida O'zbekiston Respublikasida logistika samaradorlik indeksining 2006 – 2020 - yillardagi ko'rsatkichi grafikda tasvirlangan bo'lib, tadqiq qilinayotgan davrda bu ko'rsatkich 2006-yilda eng quyi ko'rsatkichni qayd etgan. 2010-yilda esa, eng yuqori natijaga erishgan. Grafikdan umumiy xulosa qiladigan bo'lsak, O'zbekistonda logistika samaradorlik indeksi yaxshilanib borayotgan tendensiyaga ega.

2-jadval

Import va bojxona boji uchun korrelyatsiya jadvali

O'zgaruvchilar	(1)	(2)
(1) Import	1.000	
(2) Bojxona_boji	-0.837* (0.000)	1.000

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Yuqoridagi jadvalda O'zbekiston importiga bojxona bojlarining ta'siri berilgan bo'lib, unga ko'ra bojxona boji va import o'rtasida teskari bog'lanish koeffitsiyenti - 0,837 ga teng bo'lgan. Bojxona bojining kamayishi import hajmining oshishiga sabab bo'ladi va bu $p=0$ qiymatda statistik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi.

3-jadval

Import va bojxona boji o'rtasidagi chiziqli regressiya jadvali

Import	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf Interval]	Sig
Bojxona_boji	-1.380e+09	2.500e+08	-5.52	0	-1.920e+09 -8.397e+08	***
Constant	3.360e+10	3.321e+09	10.12	0	2.643e+10 4.078e+10	***
Mean dependent var	15786867844.467	SD dependent var	5351050840.774			
R-squared	0.701	Number of obs	15			
F-test	30.468	Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	699.444	Bayesian crit. (BIC)	700.860			

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Regressiya jadvalida bojxona bojining 1 foizga oshishi import hajmini 1,38 milliard AQSh dollariga kamayishiga sabab bo'lishi aniqlandi va bu t-testning $p=0$ qiymatida statistik jihatdan ahamiyatli. Modelga qo'yilgan F-testning $p=0$ qiymatida model statistik jihatdan ahamiyat ega ekanligini aniqlandi. Shuningdek, determinatsiya koeffitsiyenti (R-squared) 0,701 ga teng bo'ldi. Bu jami importning 70 foizini bojxona boji izohalab kelayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, modelni qonuniyat ekanligini tekshiruvchi testlar ham tahlil qilindi. Heteroskedastiklik (Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity) testi natijasi Prob > chi2 = 0.5461 qiymatda bo'ldi va bu testdan muaffaqiyatli o'tdi. Avtokorrelyatsiya (Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation) testida $p=0,093$ qiymatni qabul qildi va ketma-ket korrelyatsiya yo'qligi aniqlandi. Qoldiqlarni normal taqsimot (Skewness/Kurtosis tests for Normality) testiga tekshirganimizda $p=0,0695$ qiymatni qabul qildi va qoldiqlar normal taqsimot testidan muaffaqiyatli o'tdi.

4-jadval

Eksport va logistika samaradorlik indeksi uchun korrelyatsiya jadvali

O'zgaruvchilar	(1)	(2)
(1) Eksport	1.000	
(2) Logistika samaradorlik indeksi	0.598* (0.018)	1.000

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Yuqoridagi jadvalda O'zbekiston eksport hajmiga logistika samaradorlik indeksining ta'siri berilgan bo'lib, unga ko'ra eksport hajmi va logistika samaradorlik indeksi o'rtasida to'g'ri bog'lanish mavjud va korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,598 ga teng bo'lgan. Logistika samaradorlik indeksining yaxshilanishi eksport hajmining oshishiga sabab bo'ladi va bu $p=0,018$ qiymatda statistik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi.

5-jadval

Eksport va logistika samaradorlik indeksi o'rtasidagi chiziqli regressiya jadvali

Eksport	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf Interval]	Sig
Logistika samaradorlik indeksi	1.178e+10	4.374e+09	2.69	.018	2.329e+09 2.123e+10	**
Constant	-1.758e+10	1.093e+10	-1.61	.132	-4.120e+10 6.041e+09	
Mean dependent var	11804937522.728	SD dependent var	3187424526.957			
R-squared	0.358	Number of obs	15			
F-test	7.251	Prob > F	0.018			
Akaike crit. (AIC)	695.359	Bayesian crit. (BIC)	696.775			

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Regressiya jadvalida logistika samaradorlik indesining 1 birlikka oshishi eksport hajmini 11,78 milliard AQSh dollariga oshishiga sabab bo'lishi aniqlandi va bu t-testning $p=0,018$ qiymatida statistik jihatdan ahamiyatli. Modelga qo'yilgan F-testning $p=0,018$ qiymatida model statistik jihatdan ahamiyat ega ekanligini aniqlandi. Shuningdek, determinatsiya koeffitsienti (R-squared) 0,358 ga teng bo'ldi. Bu jami eksportning 35 foizini logistika samaradorlik indeksi izohlab kelayotganini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotni olib borishda O'zbekistonning tashqi savdosini oshirish borasida ikki yo'nalish tanlab olindi: eksport hajmini oshirish uchun logistik imkoniyatni yaxshilash kerak va import hajmini oshirish uchun bojxona bojarini kamaytirish kerak.

Jahon Bankidan olingan statistik ma'lumotlar tahlil qilinganda yuqoridagi taxmin qilgan gipotezamiz o'z tasdig'ini topdi, qanday miqdorda ta'sir qilishi hisoblab topildi,

olingan hisob-kitob natijalari qonuniyat ekanligi tekshirildi va yakunida ilmiy faraz o'z tasdig'ini topdi.

Albatta biz o'rgangan omillar O'zbekiston tashqi savdosini to'liq izohlamaydi. Tashqi savdo imkoniyatlarini oshirish uchun milliy ishlab chiqarishda raqobatbardoshlikni oshirish, ishlab chiqarish hajmi va sifatini yanada oshirish, narxini minimal darajaga tushirish, aholi daromadi, mamlakatning notarif to'siqlar siyosati kabi ko'plab omillar ta'sir qiladi.

Olib borilgan tadqiqot natijalaridan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, agar biz eksport hajmini oshirmoqchi bo'lsak, logistik imkoniyatlarimizni yanada yaxshilashimiz zarur. Import hajmini oshirish uchun esa, bojxona boji islohotlarini amalga oshirishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] M. Jalolova, U. Sangirova, I. Yakubov, H. Rahimov, and N. Kholmatova, "Economic efficiency of the transport system and logistics in the republic of Uzbekistan," *Transp. Res. Procedia*, vol. 63, pp. 1061–1066, 2022, doi: 10.1016/j.trpro.2022.06.107.

[2] Ü. Töngür, K. Türkcan, and S. Ekmen-Özçelik, "Logistics performance and export variety: Evidence from Turkey," *Cent. Bank Rev.*, vol. 20, no. 3, pp. 143–154, 2020, doi: 10.1016/j.cbrev.2020.04.002.

[3] H. Kreuter and M. Riccaboni, "The impact of import tariffs on GDP and consumer welfare: A production network approach," *Econ. Model.*, vol. 126, no. May, p. 106374, 2023, doi: 10.1016/j.econmod.2023.106374.